

ЗМІСТ

Передмова	8
-----------------	---

Модуль 1 ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Розділ 1. Психологія як наука і навчальний предмет	12
--	----

<i>Тема 1. Психологія як наука. Предмет психології</i>	12
--	----

1.1. Предмет і завдання психології	12
--	----

1.2. Основні принципи психології	14
--	----

1.3. Структура сучасної психології	15
--	----

1.4. Взаємозв'язок психології з іншими науками	16
--	----

1.5. Основні етапи історії психології	17
---	----

1.6. Внесок вітчизняної школи психологів у розвиток психологічної науки	19
---	----

1.7. Основні психологічні теорії в західній психології (фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, гуманістична психологія, когнітивна психологія)	21
--	----

1.8. Розвиток психологічної думки в Україні	23
---	----

<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	24
--	----

<i>Лабораторна робота</i>	26
---------------------------------	----

<i>Список літератури</i>	31
--------------------------------	----

<i>Тема 2. Методи психології</i>	32
--	----

2.1. Поняття про метод і методологію.

Об'єктивний характер наукових психологічних методів	32
---	----

2.2. Вимоги до організації і проведення психологічних досліджень. Етапи наукового дослідження	33
---	----

2.3. Основні методи психологічних досліджень	35
--	----

2.4. Характеристика допоміжних методів	38
--	----

<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	40
--	----

<i>Лабораторна робота</i>	42
---------------------------------	----

<i>Список літератури</i>	47
--------------------------------	----

<i>Тема 3. Біологічні основи психіки</i>	48
--	----

3.1. Розвиток форм відображення дійсності	48
---	----

3.2. Розвиток психіки у філогенезі	49
--	----

3.3. Вища нервова діяльність – основа психіки	51
---	----

3.4. Рефлекторний характер психічної діяльності	53
---	----

3.5. Функціональна асиметрія головного мозку	54
--	----

3.6. Сигнальна діяльність кори головного мозку	55
--	----

3.7. Сутність відмінностей психіки тварин і людини	56
3.8. Основні форми прояву психіки та їх взаємозв'язок	57
3.9. Свідомість. Структура свідомості	58
3.10. Психологія несвідомого	59
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>61</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>63</i>

Модуль 2 ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

Розділ 2. Пізнавальна сфера особистості	66
<i>Тема 4. Відчуття .....</i>	66
4.1. Поняття про відчуття. Аналізаторне вчення І.П. Павлова про відчуття	66
4.2. Класифікація і види відчуттів	68
4.3. Загальні закономірності відчуттів	69
4.4. Чутливість і її виміри	70
4.5. Властивості відчуттів	71
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>72</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>75</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>79</i>
<i>Тема 5. Сприйняття .....</i>	80
5.1 Поняття про сприйняття. Особливості сприйняття	80
5.2. Класифікація і види сприйняття	82
5.3. Спостереження і спостережливість	82
5.4. Роль відчуттів і сприйняття в життєдіяльності людини	84
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>85</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>87</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>91</i>
<i>Тема 6. Пам'ять .....</i>	93
6.1. Поняття «пам'ять». Теорії пам'яті	93
6.2. Класифікація й види пам'яті	95
6.3. Запам'ятовування та його види	96
6.4. Умови ефективності запам'ятовування	97
6.5. Відтворення і його види. Умови успішного відтворення	98
6.6. Збереження й забування як процеси пам'яті	99
6.7. Індивідуальні особливості пам'яті	101
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>102</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>104</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>108</i>
<i>Тема 7. Мислення .....</i>	109
7.1. Поняття про мислення	110
7.2. Класифікація і види мислення	111
7.3. Операції мислення	112

7.4. Форми мислення	113
7.5. Мислення та розв'язання задач	115
7.6. Індивідуальні відмінності мислення	116
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	117
<i>Лабораторна робота</i>	119
<i>Список літератури</i>	132
Тема 8. Психологія мовлення	133
8.1. Поняття про мову й мовлення. Функції мовлення	133
8.2. Фізіологічні механізми мовлення	135
8.3. Види мовлення	136
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	139
<i>Лабораторна робота</i>	142
<i>Список літератури</i>	145
Тема 9. Уява	146
9.1. Поняття про уяву та її роль у життєдіяльності людини	146
9.2. Фізіологічні механізми уяви	147
9.3. Види уяви	148
9.4. Прийоми створення нових образів	149
9.5. Індивідуальні особливості уяви людини	150
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	151
<i>Лабораторна робота</i>	154
<i>Список літератури</i>	158
Розділ 3. Емоційно-вольова сфера особистості	159
Тема 10. Почуття	159
10.1. Поняття про емоції та почуття	159
10.2. Фізіологічні механізми почуттів	160
10.3. Види почуттів	161
10.4. Форми переживання почуттів	164
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	166
<i>Лабораторна робота</i>	169
<i>Список літератури</i>	175
Тема 11. Воля	176
11.1. Поняття про волю	176
11.2. Основні фази складної вольової дії	177
11.3. Вольові якості особистості	178
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	179
<i>Лабораторна робота</i>	182
<i>Список літератури</i>	189
Тема 12. Увага	190
12.1. Поняття про увагу	190
12.2. Фізіологічні механізми уваги	191

12.3. Класифікація й види уваги	192
12.4. Властивості уваги	193
12.5. Неуважність і її причини	194
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>195</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>197</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>206</i>

Модуль 3

ОСОБИСТІТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ Й СПІЛКУВАННІ

Розділ 4. Особистість у діяльності й спілкуванні.	
Індивідуально-психологічні особливості особистості	208
<i>Тема 13. Особистість .....</i>	<i>208</i>
13.1. Поняття особистості в психології. Індивід, індивідуальність, людина, особистість	208
13.2. Основні чинники та рушійні сили розвитку особистості ..	210
13.3. Структура особистості	211
13.4. Спрямованість особистості	213
13.5. Потреби як джерело активності	214
13.6. Самосвідомість та її компоненти. Образ «Я», «Я-концепція»	215
13.7. Самооцінка. Рівень домагань особистості	216
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>217</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>220</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>229</i>
<i>Тема 14. Діяльність .....</i>	<i>230</i>
14.1. Поняття про діяльність	230
14.2. Зміст і структура діяльності	231
14.3. Інструментальна основа діяльності	232
14.4. Основні види діяльності	234
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>235</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>238</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>248</i>
<i>Тема 15. Спілкування .....</i>	<i>249</i>
15.1. Поняття про спілкування	249
15.2. Засоби спілкування	250
15.3. Види спілкування	251
15.4. Багатоплановий характер спілкування	253
15.5. Рівні спілкування	255
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю .....</i>	<i>257</i>
<i>Лабораторна робота .....</i>	<i>259</i>
<i>Список літератури .....</i>	<i>266</i>

Тема 16. Психологія соціальних спільнот	267
16.1. Групи та їх класифікація	267
16.2. Рівні соціально-психологічного розвитку групи	269
16.3. Міжособистісні відносини в групах	270
16.4. Психологічний клімат у колективі	272
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	273
<i>Лабораторна робота</i>	276
<i>Список літератури</i>	281
Розділ 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості	283
Тема 17. Темперамент	283
17.1. Поняття про темперамент. Історія розвитку вчення про темперамент	283
17.2. Фізіологічні механізми темпераменту	285
17.3. Психологічна характеристика типів темпераменту	286
17.4. Роль темпераменту в трудовій і навчальній діяльності	287
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	289
<i>Лабораторна робота</i>	291
<i>Список літератури</i>	298
Тема 18. Характер	299
18.1. Поняття про характер. Характер та індивідуальність	299
18.2. Характер і темперамент. Природні та соціальні передумови характеру	300
18.3. Рис характеру	301
18.4. Акцентуація рис характеру	302
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	305
<i>Лабораторна робота</i>	308
<i>Список літератури</i>	318
Тема 19. Здібності	319
19.1. Поняття про здібності. Задатки, нахили	319
19.2. Види здібностей, рівні здібностей	321
<i>Завдання для тематичного контролю та самоконтролю</i>	324
<i>Лабораторна робота</i>	328
<i>Список літератури</i>	339
Питання до екзамену	341
Список літератури до курсу	344
Словник психологічних термінів	351

ПЕРЕДМОВА

Сучасна інформаційна база із загальної психології є досить насиченою (Варій М. Й. Загальна психологія / М. Й. Варій. – К., 2007; Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко. – К., 2004; Скрипченко О. В. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К., 2005; Корольчук М. С. Психологія: схеми, опорні конспекти, методика / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, В. М. Марченко. – К., 2005), однак вона потребує постійної модернізації в умовах впливу глобальних соціальних чинників. Наприклад, інтеграції світового психологічного знання, а також спланованих, прогнозованих чи навіть ситуативних трансформацій у системі освіти. Як наслідок, українська система освіти має бути зорієнтована на роль постійної і важливої складової світового освітнього простору. Хотілося б, щоб без наших досягнень такий простір був би неможливим. Закономірно, що в українських вищих навчальних закладах відбувається інтенсивний пошук нових форм начально-методичного забезпечення освітнього процесу, зокрема і в Глухівському національному педагогічному університеті.

Уже декларативним є твердження, що якісне навчання сучасного фахівця не може обмежуватися тільки засвоєнням теоретичних знань, оскільки професійна підготовка повинна формувати практичні уміння й навички. Щоденно вчителі повинні розв'язувати педагогічні ситуації, кожна з яких має психологічну основу, а отже, вимагає психологічних знань. Без психологічної культури і психологічної освіти вчитель, витрачаючи багато зусиль, не завжди отримує позитивні результати.

Отже, у цьому посібнику ми прагнемо репрезентувати технологію підготовки такого фахівця з урахуванням найбільш відомої інформації із загальної психології та власного авторського досвіду, який уже апробований у попередньому виданні (Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях. – Суми, 2009). Його зміст передбачає самостійну роботу студентів з

підручником та обов'язковою літературою, на чому особливо акцентуємо увагу, ознайомлення з фрагментами сучасної експериментальної психології та психологічними приладами, практичне оволодіння фіксованими методами психологічного дослідження (експеримент, тест, анкета). Можна припустити, що такі вимоги до змісту передбачають органічне поєднання теоретико-методологічних засад загальної психології і практично-лабораторних занять (практикуму), призначеного для цілісного вивчення особистості та самопізнання.

Посібник складається з трьох модулів, п'яти розділів і дев'ятнадцяти тем, кожна з яких містить такі структурні компоненти:

- теоретичну частину, у якій подаються основні поняття, розкривається зміст теми;
- завдання для тематичного контролю та самоконтролю;
- психологічні задачі;
- лабораторні роботи.

Наприкінці посібнику наведено ключ до тестових завдань, список використаної та рекомендованої літератури, питання до екзамену, словник психологічних термінів.

При його написанні були використані найбільш відомі підручники і посібники із загальної психології, зокрема: Варій М. Й. Загальна психологія / М. Й. Варій. – К., 2007; Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко. – К., 2004; Скрипченко О. В. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К., 2005; Трофімов Ю. Л. Психологія / Ю. Л. Трофімов. – К., 2001; Практикум з психології : навчальний посібник / за заг. ред. Г. Г. Бикової. – Л., 1975; Корольчук М. С. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, В. М. Марченко. – К., 2005, та окремі російські видання, передусім: Психология / под ред. Р. С. Немова. – М., 2000; Психология / под ред. Е. И. Рогова. – М. – Ростов н/Д, 2005; Головей Л. А. Практикум по возрастной психологии / Л. А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. – СПб., 2001; Психологические практикумы. Внимание. Память : учебно-методическое пособие / сост. Л. И. Дементий, Н. В. Лейфрид. – Омск, 2003; Психологический практикум. Мышление и речь : учебно-методическое пособие / сост. А. А. Маленов, А. Ю. Маленова. – Омск, 2005; Психологический практикум. Ощущение. Восприятие. Представление : учебно-методическое пособие / сост. А. В. Генералова, О. Ю. Гроголева. – Омск, 2003; Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп /

Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М., 2002, Истратова О. Н. Справочник психолога средней школы / О. Н. Истратова, Т. В. Эксакусто. – Ростов на/Д, 2006; Никандров В. В. Экспериментальная психология / В. В. Никандров. – М., 2003.

Навчальний посібник призначений для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, які навчаються за традиційними системами, а також за кредитно-модульною системою навчального процесу чи дистанційно.

Будемо вдячні за відгуки й побажання викладачів і студентів, які користуватимуться цією книгою.

Автори висловлюють щирю подяку **Валерію Миколайовичу Поліщук**у, доценту, кандидату психологічних наук, професору кафедри психології, завідувачу кафедри психології Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка за критичні зауваження й слушні поради.

М о д у л ь 1

ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Дійсно, настає час,
коли дух має бути освіченим
і радіти від істинності пізнання,
незважаючи на всі труднощі,
які перешкоджають повноцінній
діяльності вчителя.

М.К. Періх

Психологія як наука і навчальний предмет

Тема 1

Психологія як наука. Предмет психології

- 1.1. Предмет і завдання психології.
- 1.2. Основні принципи психології.
- 1.3. Структура сучасної психології.
- 1.4. Взаємозв'язок психології з іншими науками.
- 1.5. Основні етапи історії психології.
- 1.6. Внесок вітчизняної школи психологів у розвиток психологічної науки.
- 1.7. Основні психологічні теорії в західній психології (фрейдизм, біхевіоризм, гештальтпсихологія, гуманістична психологія).
- 1.8. Розвиток психологічної думки в Україні.

Основні поняття: анімізм, біхевіоризм, високоорганізована матерія, вікова психологія, гештальтпсихологія, гуманістична психологія, детермінізм, загальна психологія, когнітивна психологія, об'єкт, педагогічна психологія, психіка, психоаналіз, психологія, психологія свідомості, принцип, принцип відображення, принцип детермінізму, принцип єдності психіки та діяльності, принцип індивідуального підходу, принцип розвитку психіки в діяльності, соціальна психологія, суб'єкт, установка.

1.1. Предмет і завдання психології

Психологія – одна з наук про людину, її життя та діяльність. Як наука вона одночасно і стародавня, і молода. Перші спроби зрозуміти таємниці людської душі належать до середини першого ти-

сячоліття до нашої ери, але точною експериментальною наукою психологія стала порівняно недавно.

Важливу роль у розвитку психології як самостійної науки відіграло створення В. Вундтом у 1879 році у Лейпцизькому університеті (Німеччина) першої у світі лабораторії експериментальної психології, що й стало датою народження науки. Пізніше лабораторія перетворилася на вундтівський інститут, де сформувалася міжнародна школа підготовки професійних психологів.

Кожна наука має свій предмет, яким можуть бути природні або суспільні явища, що вивчаються нею. Предметом психології є об'єктивні закони психічної діяльності, її виникнення і розвитку, формування психічних властивостей людини. Отже, **психологія** – це наука про закономірності формування і розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності.

Слово «психологія» походить від грец. *psyche* – душа і «логос» – учення. Тобто психологія – вчення про душу, наука про душу. У сучасній психологічній науці замість поняття «душа» використовується поняття «психіка». **Психіка** – це властивість високоорганізованої матерії, яка полягає в суб'єктивному відображенні об'єктивного світу.

Високоорганізована матерія – це нервова система загалом і особливо вищий відділ головного мозку – кора великих півкуль. Психіка виникла і розвинулась у процесі біологічної еволюції живих істот разом із розвитком нервової системи, яка регулює взаємовідносини організму із середовищем. Людська психіка – продукт не тільки біологічного, а й суспільно-історичного розвитку. Суспільно-трудова практика обумовила розвиток свідомих форм психіки, властивих тільки людині.

Однією з фундаментальних функцій психіки є *притосування* до мінливого середовища та обставин життя, які також є досить динамічними. Через швидкі зміни умов існування їх не можна передбачити заздалегідь, проте психіка здійснює відображення та притосування до цих умов. Вона й виникла як засіб виживання організмів у неоднорідному, мінливому середовищі.

Психологічна наука покликана розв'язати низку *завдань*. Одним із головних її завдань є створення фундаментальної теорії психіки. Подальшого вивчення потребують такі проблеми:

- відпрацювання й уточнення категоріального апарату;
- з'ясування об'єктивних зв'язків соціальних і природних властивостей людини, співвідношення біологічних і соціальних детермінант у її розвитку;

- з'ясування законів процесів психічного відображення, його динаміки та механізмів;
- роль спілкування у формуванні та розвитку форм і рівнів психічного відображення;
- розроблення психологічної теорії діяльності;
- будова й особливості спільної діяльності;
- вплив діяльності на розвиток психічного складу особистості в цілому;
- взаємовідношення потреб індивіда й потреб суспільства;
- структура й динаміка процесів спілкування;
- структура особистості, динаміка її потреб, мотивів, здібностей, суб'єктивних ставлень (Ломов, 1984).

1.2. Основні принципи психології

Отримання наукових знань про такий складний феномен, яким є психіка, значною мірою залежить від підходу дослідника до об'єкта пізнання. Цей підхід визначається системою методологічних засад або принципів. Традиційно розрізняють такі принципи:

- *принцип детермінізму* (причинної зумовленості). Сутність його полягає в тому, що все в природі породжується дією матеріальних причин і законів. Він розкриває причини виникнення психіки у філогенезі та онтогенезі, закономірну обумовленість психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини. Принцип детермінізму має велике значення не лише для пізнання психіки й розроблення психологічної теорії, а й для пошуків шляхів передбачення, виховання психічних властивостей людини, керування ними;
- *принцип відображення*, згідно з яким усі психічні функції за своєю природою є відображувальними. Психічне відображення має сигнальний характер. Воно випереджає фізичний контакт суб'єкта з об'єктом, попереджаючи суб'єкта, сигналізуючи про значущі для нього об'єкти;
- *принцип єдності психіки та діяльності*. За цим принципом психіка і діяльність не тотожні, але й не протилежні одна одній. Вони утворюють єдність, у якій психіка є внутрішнім, ідеальним планом діяльності. Принцип єдності психіки та діяльності дає змогу вивчати «таємниці» психіки через процеси і продукти діяльності та поведінку людини, розкриваючи об'єктивні закономірності внутрішніх психічних явищ. Про внутрішнє психічне життя людини ми дізнаємося за зовнішніми його проявами: діями, мовленням, виразними рухами тощо;

- *генетичний (історичний) принцип*, згідно з яким при вивченні психіки з'ясується, як вона виникла, як розвивається і змінюється під впливом оточення, власної діяльності людини;
- *принцип розвитку психіки в діяльності* означає, що психіка може бути правильно зрозуміла й адекватно пояснена, якщо вона розглядається як продукт розвитку й результат діяльності. Наприклад, дитина має задатки до малювання. Якщо їх не розвивати, то не розвинуться й здібності до малювання, тобто здібності розвиваються тільки в процесі конкретної діяльності;
- *принцип індивідуального підходу* – важливий принцип психології й педагогіки. Він означає, що в навчально-виховній роботі з учнями слід враховувати індивідуальні особливості кожного учня й своєрідність попереднього досвіду. Індивідуальний підхід створює сприятливі умови для формування здібностей дитини, сприяє ефективності педагогічних впливів на неї.

Принципи психології використовуються у взаємозв'язку для пояснення будь-яких психічних явищ та в процесі наукового пізнання.

1.3. Структура сучасної психології

Сучасна психологія є досить розгалуженою системою наукових дисциплін, пов'язаних із різноманітними сферами суспільної практики. Існують різні підходи до класифікації психологічних наук. Досить інформативною є класифікація, яка ґрунтується на принципі розвитку психіки в діяльності. При цьому розрізняють три галузі психологічних дисциплін.

Перша з них об'єднує психологічні науки, які вивчають психологічні проблеми конкретних видів людської діяльності. До них, наприклад, належать:

- *психологія праці*, яка вивчає психологічні особливості трудової діяльності людини, психологічні аспекти наукової організації праці;
- *інженерна психологія*, у межах якої вивчаються процеси й засоби інформаційної взаємодії між людиною та машиною;
- *педагогічна психологія*, яка вивчає психологічні закономірності навчання та виховання людини;
- *медична психологія*, предметом вивчення якої є психологічні аспекти діяльності лікаря і поведінки хворого;
- *військова психологія*, яка досліджує поведінку людини в специфічних умовах військової діяльності;
- *психологія торгівлі*, у межах якої вивчаються психологічні чинники запиту, реклами, обслуговування клієнтів тощо.